

HVORDAN SKRIVER MAN GRØN LITTERA- TURHISTORIE?

Tobias Skiveren,
Torsten Bøgh Thomsen,
Jens Lohfert Jørgensen og
Simona Zetterberg-Nielsen

I løbet af de sidste 15 år har miljø- og klimaspørgsmålene for alvor gjort deres indtog i dansk litteratur. Skal man fortælle historien om 10'erne som litterær periode, er det svært at komme uden om, at udfordringer som global opvarmning, forurening og naturudnyttelse har stået som helt markante drivkræfter for talrige forfattere. I 2011 lancerede digteren Lars Skinnebach den sidenhen så ofte citerede grundsætning, at kunst, der ikke beskæftiger sig med klimakrisen, ikke er værd at beskæftige sig med,¹ og få år senere, i 2014, landede Theis Ørntofts *Digte 2014*, der vakte genklang hos en generation af unge miljøforkæmpere med sit på én gang intense, bekymrede og apatiske poetiske udtryk.² Siden da er antallet af bøger, der tager livtag med miljø, økologi og klima, eksploderet. I dag findes der sci-fi-romaner, der fremskriver den globale opvarmnings konsekvenser for det levede liv. Der er avantgardedigtsamlinger, som i grammatiske eksperimenter udforsker sprogets mulighed for at indfange de dynamikker, der binder mennesket til dets miljø. Vi kan læse brevromaner, hvor penneførerne ikke er mennesker, men verdenshave; poetiske forsøg på at genfortolke gamle mytologier som proto-økologiske

1 Mottoet figurerede i bagsideteksten til Skinnebachs digtsamling *Øvelser og rituelle tekster* (2011).

2 Se Unge klimaaktivister: Christian Fromberg, Anna Bjerre Johansen og Anne Sofie Knudsen, "Unge klimaaktivister: Vi er kede af den Kronik, forfatter Theis Ørntoft skrev i weekenden", *Politiken*, 2. november 2023.

verdenssyn; novellesamlinger, der fremskriver mere-end-menneskelige fællesskaber som korrektiver til ressourceorienterede og udbytende samfundsformer. Der findes ligefrem en litterær fantasi om at springe kemikaliefabrikken Cheminova i Harboøre i luften. I til-læg til Skinnebach og Ørntoft er markante forfatternavne Charlotte Weitze, Siri Ranva Hjelm Jacobsen, Nanna Storr-Hansen, Jonas Eika og Malte Tellerup. Men der er selvfølgelig mange flere endnu.³

Forfatterne er imidlertid ikke de eneste skikkelser i det litterære system, som har fået øjnene op for miljøudfordringernes aktualitet og relevans. Også på universiteternes litteraturafdelinger er den grønne agenda begyndt at fylde. Her har man særligt siden 2013 set en akademisk import af de miljøorienterede analysestrategier, der i deres oprindelige angelsaksiske kontekst længe havde levet en tilværelse under mærkatet 'økokritik'.⁴ Der er tale om et konglomerat af teorier, begreber og perspektiver, som alle bygger på den grundidé, at miljøkriserne ikke kan løses af ny teknologi alene, men kræver en bedre forståelse af den kultur, der har udløst kriserne i første omgang – såvel som udviklingen af strategier, der kan ændre den. I den forbindelse spiller litteraturen en central rolle. Den kan ikke alene analyseres som symptom på de mere generelle normer, idéer og værdier, der kendetegner vores kultur, men udgør også en kultur-rel transformator, for så vidt den har potentialet til at skubbe til den måde, hvorpå vi føler, opfatter og handler i verden. Litteraturen er med andre ord et oplagt genstandsfelt, hvis vi vil begribe miljøkrisernes kulturelle rødder og opspore potentielle forandringsredskaber. Mens man internationalt har anerkendt dette potentiale siden i hvert fald 90'erne, hvor økokritikken blev institutionaliseret med

-
- 3 Se Lars Skinnebach, *Øvelser og rituelle tekster* (Edition After Hand, 2011), Theis Ørntoft, *Digte 2014* (Gyldendal, 2014), Charlotte Weitze, *Den afskyelige* (Samleren, 2016) og *Rosarium* (Gutkind, 2021), Siri Ranva Hjelm Jacobsen, *Havbrevene* (Lindhardt og Ringhof, 2018), Nanna Storr-Hansen, *Bogetid* (Gyldendal, 2022), Jonas Eika, *Efter solen* (Basilisk, 2018) og Malte Tellerup, *Spræng Fabrikken* (OVO Press, 2023).
 - 4 For tidlige danske eksempler se Torsten Bøgh Thomsen, "Grøn æstetik og mørk økologi", *Kritik* 207 (2013); Martin Gregersen og Tobias Skiveren, "Eske, naturligvis! Om økopoesi og naturerotik og Eske K. Mathiesens økoerotiske lyrik", *Passage* 70 (2013); Gregers Andersen, *Klimaforandrede verdensforhold. Den globale opvarmning i fiktion og filosofi*, upubliceret ph.d.-afhandling ved Københavns Universitet, 2014.

eget akademisk forbund og tidsskrift,⁵ vandt disse perspektiver først gradvist indpas i de danske litteraturstudier i løbet af 10'erne – godt hjulpet på vej af ikke bare faglitterær oversættelsesaktivitet hos small press-initiativer som Laboratoriet for Æstetik og Økologi, Forlaget Virkeligt, Ny Jord, Antipyrine og Forlaget Uro,⁶ men også efterhånden af væsentlig institutionel og økonomisk opbakning hos fakulteter, interesseorganisationer og fonde. I dag står økokritikken velsagtens som et mere eller mindre obligatorisk indslag på alle landets litteraturstudier.

Ikke desto mindre er der stadig mere at komme efter. Fokuserer man på den danske kontekst, har vi litterater nemlig først og fremmest været optaget af at bruge de økokritiske perspektiver til at forstå de mange miljøtematikker i samtidens økolitteratur, mens langt størstedelen af dansk litteraturhistories centrale forfatterskaber og perioder stadig venter på at blive genlæst. Symptomatisk for denne tendens findes der lige nu mindst ni forskningspublikationer om klimatematikken i Ørntofts *Digte 2014*,⁷ men ingen økokritiske

5 Det drejer sig mere specifikt om *Association for the Study of Literature and the Environment* (ASLE), der blev grundlagt i 1992 sammen med *ISLE – Interdisciplinary Studies of Literature and Environment*, der selv i dag står som økokritikkens flagskibstidsskrift.

6 Særligt har forlaget og kurateringsplatformen Laboratoriet for Æstetik og Økologi markeret sig med oversættelser af økofeministiske koryfæer som Vandana Shiva og Donna Haraway sammen med udgivelsen af ny dansk og udenlandsk litteratur i oversættelse af forfattere såsom Johannes Heldén, Sofie Isager Ahl og Juliana Spahr samt essays af Jane Bennett og Ursula K. Le Guin. I det danske økolitterære landskab spiller opblomstringen af mindre, miljøorienterede forlag en stadig større rolle, idet de hver især promoverer specifikke værdisæt og tydelige udgivelsesprofiler, der har til hensigt at være dagsordensættende inden for feltet, og som har bidraget til dets diversificering.

7 Louise Mønster, "Sort frekvens. Samtidskritik, apokalypse og posthumanisme i Theis Ørntofts antropocæne digtning", *Kritik* 48, nr. 215 (2015); Torsten Bøgh Thomsen, "Flydende noiagratin: Apokalypseæstetik i Theis Ørntofts *Digte 2014*", *Spring* 38 (2015); Jens K. Flinker, "Økolitteratur og økokritik i en apokalyptisk verden", *Spring* 38 (2015); Torsten Bøgh Thomsen, "Lykke i ulykkens tid: Økosorg og klimamelankoli i Victor Boy Lindholms *Guld* og Theis Ørntofts *Digte 2014*", *K&K* 44, nr. 121 (2016); Tobias Skiveren og Martin Rohr Gregersen, *Den materielle drejning. Natur, teknologi og krop i (nyere) dansk litteratur* (Syddansk Universitetsforlag, 2016); Mikkel Krause Frantzen, "Poesi i den antropocæne tidsalder. Tid, affekt og fabulation i Theis Ørntofts *Digte 2014*", i *Nordisk samtidslyrik*, red. Hans Kristian Rustad og Ole Karlén (Aalborg Universitetsforlag, 2017); Jacob Bøggild, "Morgen i de øverste lag af geologien", *Spring* 42 (2018); Louise Mønster, "Litteratur og teknologi", i *Litteratur og...*, red. Jens Lohfert Jørgensen og Martin Rohr Gregersen (Aalborg Universitet, 2019); Astrid Ellen Kruse, "Når vi drømmer, løber økonomierne under vores hud. En økomarxistisk læsning af *Digte 2014*", *Aktualitet – Litteratur, Kultur og Medier* 17, nr. 1 (2023).

studier af J.P. Jacobsen, Emil Bønnelycke, Bodil Bech eller Schack von Staffeldt. Og i en nyere dansk, økokritisk antologi, der byder på et væld af interessante pointer om miljø og litteratur, er det meget sigende kun 1½ ud af 12 kapitler, der tager udgangspunkt i dansk litteratur før 2010.⁸ Det er selvfølgelig ikke så mærkeligt, at hovedfokusset for økokritiske læsninger i første omgang har været den nyere litteratur, der eksplicit forholder sig til miljø, økologi og klima, men skævvridningen er stadig problematisk, fordi man ved at fokusere så skarpt på samtidslitteraturen forbigår muligheden for ikke bare at kaste nyt lys over ellers velkendte litteraturhistoriske forfatterskaber, men også for at blive klogere på, hvad det er for en kultur, der har fremavlet og konsolideret miljøkriserne. Litteraturhistorien er spækket med indsigter i de kulturelle normer, forestillinger, værdier og følelser, som har drevet vores handlinger over de sidste århundreder, og derfor tilbyder litteraturhistorien også et vindue ind i den kulturhistorie, som kan vise os rødderne til vores nuværende problemer.

Nærværende bog bidrager til at råde bod på denne skævvridning ved at udvikle de første ansatser til en samlet grøn litteraturhistorie i dansk kontekst. Bogen retter økokritikkens analysestrategier mod ældre litterære tekster (og enkelte nye) og forsøger at levere ny viden om, hvad litteraturhistorien kan fortælle os om miljøkrisernes kulturelle rødder. Hvad kan Henrik Pontoppidan lære os om de miljømæssige implikationer af de natursyn, der blev udbredt under det moderne gennembrud (kap. 6)? Hvad kan Ludvig Holberg vise os om disse natursyns forankring i oplysningstidens kolonialisme (kap. 4)? Og hvad kan Karen Blixen afsløre om deres tætte integration med li-

8 Marianne Barlyng, *Solen er ligeglad* (Forlaget Spring, 2022). Udgivelsens undtagelse er her først og fremmest Jon Helt Haarders "Klima-klasse tur/retur – Utidige og overjordiske perspektiver på Henrik Pontoppidans 'Bonde-Idyl'". Af øvrige, markante undtagelser bør man nævne de mange afhandlinger om Inger Christensens forhold til miljøspørgsmålet, se for eksempel Henning Fjørtoft, *Jordsanger. Økokritiske analyser af Inger Christensens lange dikt* (2012), Anne Gry Haugland, *Naturen i ånden. Naturfilosofien i Inger Christensens forfatterskab* (2012) og Sofia Roberg, *Besvärja Världen. En ekopoetisk studie i Inger Christensens alfabet* (2021). Dertil kommer en række studier af Torsten Bøgh Thomsen, herunder monografien *Skyggepunkter. Menneske, natur og materialitet i H.C. Andersens forfatterskab* (Spring, 2019), og Isak Winkel Holms *Kierkegaard and Climate Catastrophe. Learning to Live on a Damaged Planet* (Oxford, 2022). Og endelig findes der – om end sigtet ikke er eksplicit økokritisk – Klaus P. Mortensens tidlige værk *Himmelstormerne. En linje i dansk naturdigtning* (Gyldendal, 1993).

neære tidsforståelser, som bryder med naturens cykliske rytmer og processer (kap. 9)? Bogen udforsker disse spørgsmål (og mange flere) i 15 kronologisk organiserede kapitler, der alle tager livtag med en velkendt periode i dansk litteraturhistorie (og ofte også velkendte tekster), men fortæller nye historier om perioden ved at fokusere specifikt på dens implikationer for miljø- og klimaspørgsmålene. Der er tale om et forslag til en på én gang gammel og ny litteraturhistorie, som lægger sig i forlængelse af en forholdsvis konventionel kanon og dog læser teksterne anderledes end normalt. Målet er at udvide samtalen om dansk litteraturhistorie og forhåbentlig åbne for nye og hidtil uopdagede sider af de velkendte ældre tekster.

Inden vi når så langt, må det dog være på sin plads med et par overordnede betragtninger om projektet. Hvordan ser et økokritisk litteraturstudie mere præcist ud? Hvordan skal man forstå litteraturhistorien som fænomen og studiegenstand? Hvad vil det sige at bedrive grøn litteraturhistorieskrivning? Og hvad skal du gøre, hvis du selv har lyst til at gå på jagt i de gamle tekster? I nærværende indledning vil vi udfolde disse spørgsmål og sætte scenen – teoretisk og metodologisk – for resten af bogens kapitler.

Hvad er økokritik?

Hvad er så økokritik for en størrelse? Og hvad er det helt præcist, man gør, når man bedriver økokritiske litteraturstudier? Når økokritikken fravristes sin kobling til samtidslitteraturen og i stedet rettes imod ældre tekster, er det første, der bliver klart, at økokritikken er *en måde at analysere tekster* på, ikke et træk i teksterne selv.⁹ Som Cheryll Glotfelty formulerede det i sin særdeles brede definition af begrebet i 1996, kan økokritik udlægges som ”studiet af forholdet mellem litteratur og de fysiske omgivelser”.¹⁰ Økokritikken giver et

9 Sådant som det ellers nogle gange kan virke til, når man i den danske dagspresse kan læse om et ”økokritisk værk” eller en ”økokritisk strømning”. Den slags formuleringer er utænkelige i begrebets oprindelige angelsaksiske kontekst.

10 Cheryll Glotfelty, ”Introduction: Literary Studies in an Age of Environmental Crisis”, i *The Ecocriticism Reader*, red. Cheryll Glotfelty og Harold Fromm (University of Georgia Press, 1996), xviii. For andre introduktioner, se Greg Garrard, *Ecocriticism* (Routledge, 2023 [2004]), Sissel Furuseth og Reinhard Hennig, *Økokritisk håndbog. Natur og miljø i litteraturen* (Universitetsforlaget, 2023) og Tobias Skiveren og Martin Rohr Gregersen, ”Økokritik”, i *Litteraturens tilgange*, red. Johannes Fibiger og Niels Mølgaard (Hanz Reitzels Forlag, 2023).

særligt blik, et fokusområde, et sæt begreber og tankefigurer, som fremhæver de dele af de litterære tekster, der – direkte eller indirekte – kan forbinde dem til miljøspørgsmålene, mens andre skubbes i baggrunden. Det betyder, at økokritiske tilgange ligeledes kan anvendes på litteratur, der ikke eksplicit tematiserer miljø- og klimaproblemer. Også ældre litteratur, der ikke skildrer disse problemer direkte, kan med fordel analyseres for deres natursyn, deres skildringer af menneskelig bemestringstrang, vores kulturs forhold til fossile energikilder og meget mere. At læse ældre litteratur økokritisk er således ikke bare at projicere nutidens politiske debatter tilbage på tidligere tiders litteraturer, men at udforske, hvordan de idéer, værdier og følelser, der skildres i de ældre tekster, faktisk kan bidrage til at forklare vores aktuelle misere.

Denne forståelse af økokritikken som en analytisk *tilgang* er en hovedpræmis i dens oprindelige cirkler i angelsaksisk litteraturvidenskab, hvor ”kritikken” (”criticism”) i ”økokritik” (”ecocriticism”) henviser til *tekstkritik*, altså tekstanalyse. Hvad denne type tekstkritik så mere præcist går ud på, er der dog mange meninger om. Faktisk er økokritikken i dag kendetegnet ved et større netværk af positioner, teoriskoler og analysepraksisser, som også har deres egen historiske udvikling. Alligevel er det blevet gængs praksis at udlægge økokritikkens tilgange igennem en sekventiel opdeling af såkaldte ”bølger”, der kan give et overblik over nogle af de forskydninger, som har fundet sted i løbet af økokritikkens levetid.¹¹ Lad os se lidt på dem.

Da økokritikken blev konsolideret som felt i starten af 90’erne, skete det i en overordnet bestræbelse på at gøre naturerfaringer til et seriøst diskussionsemne i litteraturstudierne. Det gjorde den tidlige økokritik, ofte omtalt som en ”første bølge”, ved på ny at legitimere genrer, som ellers var dømt ude af det gode selskab, men som gemte, lød budskabet, på erfaringer af særligt intime og tætte naturforhold, som det moderne menneske har tabt. De primære eksempler var her romantisk lyrik og såkaldt naturskrivning (”nature writing”), som nu skulle genlæses og genfortolkes som genrer, der satte naturen i

11 Bølgemetaforen stammer fra Lawrence Buell, *The Future of Environmental Criticism. Environmental Crisis and Literary Imagination* (Blackwell Publishing, 2005). I det følgende trækkes der særligt på en dansk omfortolkning fra Skiveren og Gregersen, ”Økokritik”.

centrum, og som dermed kunne afmontere moderne (vestlige) menneskers antropocentriske, altså menneskecentrerede, verdenssyn.¹² Ved at læse disse tekster med nye briller ville vi ganske enkelt blive mindre tilbøjelige til at opfatte mennesket som universets centrum og i stedet forstå, at mennesket blot er ét dyr blandt mange i en naturlig verden af mange forskellige former for liv, der hænger uløseligt sammen. Det handlede så at sige om at fremanalysere de mere økocentriske (eller naturcentrerede) verdenssyn, som gemmer sig i disse tekster, og bruge dem til at omgøre den måde, hvorpå vi i Vesten normalt har forstået os selv og vores omverden, herunder fænomener som etisk værdi, subjektivitet, æstetik og liv. Gør vi det, lød det, vil vi tage et skridt i retning af en ny og mere bæredygtig sensibilitet og dæmpe impulsen til først og fremmest at se naturen som en ressource, der kan udnyttes efter forgodtbefindende.

Mens denne måde at tilgå litteraturen på i og for sig udgør økokritikkens analytiske grundmodus, fik den ikke desto mindre sit skarpe modsvar op igennem 00'erne, hvor en anden bølge af studier rejste sig. Disse studier anklagede nu den tidlige økokritik for at være bevidst naiv og ateoretisk og dermed ude af trit med de teoretisk-filosofiske tendenser, som ellers karakteriserede humanvidenskaberne i denne periode.¹³ Meget sigende er det da også først, da økokritikken blev sat i dialog med dekonstruktionen, en af den franske kontinentalfilosofis teoriskoler, at dens analysetilgange for alvor fik et mainstreamgennembrud i litteraturvidenskaben – herunder også i Danmark. Kerneteksten er i den sammenhæng Timothy Mortons *Ecology Without Nature. Rethinking Environmental Aesthetics* (2007, da. 2019), som med inspiration i Jacques Derrida lancerede en hård

12 Kerneteksterne er her Jonathan Bate, *Romantic Ecology. Wordsworth and The Environmental Tradition* (Routledge, 1993 [1991]) og Lawrence Buell, *The Environmental Imagination. Thoreau, Nature Writing, and the Formation of American Culture* (Harvard University Press, 1995). I dansk sammenhæng har Peter Mortensen leveret en rammende indføring i denne tilgang i "Tro mod jorden. Romantik, økologi, miljøbevidsthed i Storbritannien omkring 1800", i *Romantikken verden. Natur, menneske, samfund, kunst og kultur*, red. Ole Høiris og Thomas Ledet (Aarhus Universitetsforlag, 2008).

13 For et symptomatisk eksempel på konfliktfladerne mellem de to bølger, se den såkaldte Estok-Robisch-debat i *ISLE*: Simon C. Estok, "Theorizing in a Space of Ambivalent Openness: Ecocriticism and Ecophobia", *ISLE* 16, nr. 2 (2009); S.K. Robisch, "The Woodshed: A Response to 'Ecocriticism and Ecophobia'", *ISLE* 16, nr. 4 (2009); Louisa Mackenzie og Stephanie Posthumus, "Reading Latour Outside: A Response to the Estok-Robisch Controversy", *ISLE* 20, nr. 4 (2013).